

Chapter: 1

Q.1 दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून लिहा

2

- 1 आर्केऑलॉजी ऑफ नॉलेज हा ग्रंथ याने लिहिला.
अ. कार्ल मार्क्स ब. मायकेल फुको क. लुसिआँ फेबर ड. व्हॉल्टेअर

Ans आर्केऑलॉजी ऑफ नॉलेज हा ग्रंथ **मायकेल फुको** याने लिहिला.

- 2 आधुनिक इतिहास लेखनाचा जनक यास म्हणता येईल.
अ. व्हॉल्टेअर ब. रेने देकार्त क. लिओपोल्ड रांके ड. कार्ल मार्क्स

Ans आधुनिक इतिहास लेखनाचा जनक **व्हॉल्टेअर** यास म्हणता येईल.

Q.2 पुढीलपैकी प्रत्येक गटातील चुकीची जोडी ओळखून लिहा.

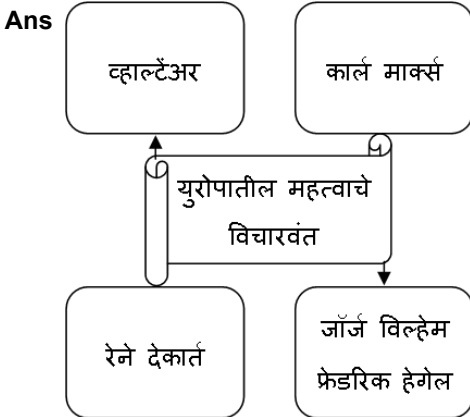
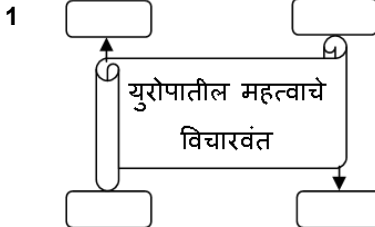
1

i.	जॉर्ज विल्हेम फ्रेडरिक हेगेल - रिझन इन हिस्टरी
ii.	लिओपोल्ड व्हॉन रांके - द थिअरी अँड प्रॅक्टिस ऑफ हिस्टरी
iii.	हिरोडोटस - द हिस्टरीज
iv.	कार्ल मार्क्स - डिसकोर्स ऑन द मेथड

Ans चुकीची जोडी - कार्ल मार्क्स - डिसकोर्स ऑन द मेथड
बरोबर जोडी - कार्ल मार्क्स - दास कॅपिटल

Q.3 दिलेली संकल्पनाचित्रे पूर्ण करा.

2

Q.4 टीपा लिहा

4

- 1 द्वंद्ववाद

Ans i. हेगेल यांच्या मते कोणत्याही घटनेचा अर्थ लावण्यासाठी तिची वर्गवारी दोन विरोधी प्रकारांत करावी लागते.
ii. मानवी मनाला विरोध समजल्याशिवाय घटनेच्या सत्य स्वरूपाचे आकलन होऊ शकत नाही.
iii. मानवाला घटनेच्या स्वरूपाचे आकलन होण्यासाठी खरे खोटे त्याचप्रमाणे चांगले वाईट याच्या माहितीची गरज असते.
iv. विरोधावर आधारित विश्लेषणाच्या या पद्धतीला 'द्वंद्ववाद' असे म्हणतात.

2 अँनल्स प्रणाली

- Ans** i. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला फ्रान्समध्ये, अँनल्स नावाने ओळखली जाणारी इतिहासलेखनाची प्रणाली उदयाला आली.
ii. अँनल्स या प्रणालीमुळे इतिहासलेखनाला एक वेगळीच दिशा मिळाली.
iii. इतिहासाचा अभ्यास फक्त राजकीय घडामोडी, राजे, महान नेते आणि त्या अनुषंगाने राजकारण, मुत्सद्देगिरी, युद्धे यांच्यावर केंद्रित न करता तत्कालीन हवामान, स्थानिक लोक, शेती, व्यापार, तंत्रज्ञान, संपर्काची साधने, सामाजिक विभागणी, आणि समूहाची मानसिकता, यांसारख्या विषयांचा अभ्यास करणे ही महत्वाचे मानले जाऊ लागले.

Q.5 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

1 फुको यांच्या लेखनपद्धतीला ज्ञानाचे पुरातत्त्व म्हटले आहे.

- Ans** i. फुको यांनी इतिहासाची कलाक्रमानुसार अखंड मांडणी करण्याची पद्धत चुकीची आहे, असे प्रतिपादन केला.
ii. पुरातत्त्वामध्ये अंतिम सत्यापर्यंत पोचणे हे उद्दिष्ट नसून भूतकाळातील स्थित्यंताराचे स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न असतो, याकडे त्याने लक्ष वेधले.
iii. फुको याने इतिहासातील स्थित्यंताराचे स्पष्टीकरण देण्यावर भर दिला.
iv. म्हणून त्याने या पद्धतीला ज्ञानाचे पुरातत्त्व असे म्हटले.

2 स्त्रियांच्या आयुष्याशी निगडित विविध पैलूवर विचार करणारे संशोधन सुरू झाले.

- Ans** i. स्त्रीवादी इतिहासलेखन म्हणजे स्त्रियांच्या दृष्टीकोनातून केलेली इतिहासाची पुनर्रचना होय.
ii. यात स्त्रियांच्या आयुष्याशी निगडीत नोकरी, रोजगार, ट्रेड युनियन, त्यांच्यासाठी काम करणाऱ्या संस्था, स्त्रियांचे कौटुंबिक आयुष्य यांसारख्या विविध पैलूंचा सविस्तर विचार करणारे संशोधन सुरू झाले.

Q.6 पुढील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

1 स्त्रीवादी इतिहासलेखन म्हणजे काय ?

- Ans** i. स्त्रीवादी इतिहासलेखन म्हणजे स्त्रियांच्या दृष्टीकोनातून केलेली इतिहासाची पुनर्रचना होय.
ii. सीमाँ दे बोव्हा या विदुषीने स्त्रीवादाची मुलभूत भूमिका सिद्ध केली.
iii. स्त्रीवादी इतिहासलेखनामध्ये स्त्रियांचा अंतर्भाव करण्याबरोबर इतिहासलेखनाच्या क्षेत्रातील पुरुषप्रधान दृष्टिकोनाचा पुनर्विचार करण्यावर भर दिला गेला आहे.
iv. स्त्रियांच्या आयुष्याशी निगडीत रोजगार, ट्रेड युनियन, त्यांच्यासाठी काम करणाऱ्या संस्था, स्त्रियांचे कौटुंबिक आयुष्य यांसारख्या विविध पैलूंचा सविस्तर विचार करणारे संशोधने सुरू झाले.
v. १९९० नंतर 'स्त्री' हे एक स्वतंत्र सामाजिक वर्ग मानून इतिहास लिहिण्यावर भर दिला गेलेला दिसतो.

2 कार्ल मार्क्स यांचा वर्गसिद्धान्त स्पष्ट करा.

- Ans** i. कार्ल मार्क्स यांच्या मते, इतिहास अमूर्त कल्पनांचा नसून जिवंत माणसांचा असतो.
ii. माणसामाणसांमधील नातेसंबंध त्यांच्या मुलभूत गरजा भागविण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या उत्पादन साधनांच्या स्वरूपावर व मालकीवर अवलंबून असतात.
iii. समाजातील वेगवेगळ्या घटकांना हि साधने समप्रमाणात उपलब्ध होत नाहीत.
iv. त्यातून समाजाची वर्गवार आधारित विषम विभागणी होऊन वर्गसंघर्ष निर्माण होतो.
v. कार्ल मार्क्स यांच्या मते, मानवी इतिहास अशा वर्गसंघर्षाचा इतिहास असून ज्या वर्गाच्या ताब्यात उत्पादन साधने असतात, तो इतर वर्गांचे आर्थिक शोषण करतो.
vi. त्यांचा 'दास कॅपिटल' हे ग्रंथ जगप्रसिद्ध आहे.

3 लिओपोल्ड व्हॉन रॉंके यांचा इतिहासविषयक दृष्टिकोन स्पष्ट करा.

- Ans** i. एकोणिसाव्या शतकातील इतिहासलेखनाच्या पद्धतीवर प्रामुख्याने बर्लिन विद्यापीठातील लिओपोल्ड व्हॉन रॉंके यांच्या विचारांचा प्रभाव होता.
ii. त्याने इतिहास लेखनाची चिकित्सक पद्धती कशी असावी ते सांगितले.
iii. मूळ दस्तऐवजांच्या आधारे प्राप्त झालेली माहिती हि सर्वाधिक महत्वाची आहे, यावर त्याने भर दिला.
iv. तसेच त्याने ऐतिहासिक घटनांशी संबंधित असलेल्या सर्व प्रकारची दस्तऐवजे यांचा कसून शोध घेणे अत्यंत महत्वाचे असल्याचे सांगितले.
v. अशा पद्धतीने ऐतिहासिक सत्यापर्यंत पोचता येणे शक्य आहे, असा विश्वास त्याने व्यक्त केला.
vi. इतिहासलेखनातील काल्पनिकतेवर त्याने टीका केली.
vii. त्यांच्या विविध लेखांचे संकलन दोन ग्रंथामध्ये आहे:
अ. 'द थिअरी अंड प्रक्टीस ऑफ हिस्टरी'
ब. 'द सिंक्रेट ऑफ वर्ल्ड हिस्टरी'

4 आधुनिक इतिहासलेखन पद्धतीची चार वैशिष्ट्ये सांगितली जातात.

- Ans** i. ही पद्धती शास्त्रशुद्ध आहे. तिची सुरुवात योग्य प्रश्नांची मांडणी करण्यापासून होते.
ii. हे प्रश्न मानवकेंद्रित असतात. म्हणजेच ते भूतकाळातील विविध मानवी समाजाच्या सदस्यांनी विशिष्ट कालावधीत केलेल्या कृतीसंबंधी असतात.

- iii. इतिहासात त्या कृतींचा संबंध देवी घटना किंवा देवदेवतांच्या कथाकहाण्यांशी जोडण्याचा प्रयत्न केला जात नाही.
- iv. या प्रश्नांच्या इतिहासातील उत्तरांना विश्वासार्ह पुराव्यांचा आधार असतो.
- v. मानवजातीने भूतकाळात केलेल्या कृतींच्या आधारे मानवजातीच्या वाटचालीचा वेध इतिहासात घेतला जातो.
- vi. वरील वैशिष्ट्यांनी युक्त असलेल्या आधुनिक इतिहासलेखन परंपरेची बीजे प्राचीन ग्रीक इतिहासलेखनामध्ये आढळतात.

Q.7 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

8

1

अठराव्या शतकाच्या काळापर्यंत युरोपमध्ये विज्ञान व तत्त्वज्ञानाच्या क्षेत्रात लक्षणीय प्रगती झाली. वैज्ञानिक पद्धतीचा उपयोग करून सामाजिक आणि ऐतिहासिक वास्तवांचाही अभ्यास करता येणे शक्य आहे. असा विश्वास विचारवंतांना वाटू लागला होता. पुढील काळात युरोप अमेरिकेमध्ये इतिहास आणि इतिहासलेखन या विषयासंबंधी खूप विचार – मंथन झाले. इतिहासलेखनामध्ये वस्तुनिष्ठतेला महत्त्व येत गेले. अठराव्या शतकाच्या आधी युरोपमधील विद्यापीठांमध्ये सर्वत्र ईश्वरविषयक चर्चा आणि तत्संबंधीचे तत्त्वज्ञान या विषयांनाच अधिक महत्त्व दिले गेले होते. परंतु हे चित्र हळूहळू बदल लागले. इसवी सन १७३७ मध्ये जर्मनीमध्ये गॉट्टिनेन विद्यापीठाची स्थापना झाली. या विद्यापीठात प्रथमच इतिहास विषयाला स्वतंत्र स्थान प्राप्त झाले त्या पाठोपाठ जर्मनीमधील इतर विद्यापीठेही इतिहासाच्या अभ्यासाची केंद्रे बनली.

- i. ऐतिहासिक वास्तवाची जाणीव विचारवंतांना कशी होऊ लागली?
- ii. कोणत्या विद्यापीठात इतिहास विषयाला स्वतंत्र स्थान प्राप्त झाले? केव्हा?
- iii. वैज्ञानिक दृष्टीकोन आणि इतिहासलेखनाचा विकास स्पष्ट करा.

Ans

- i. वैज्ञानिक पद्धतीचा उपयोग करून सामाजिक व ऐतिहासिक वास्तवाचाही अभ्यास करता येणे शक्य आहे.
- ii. जर्मनीमधील गॉट्टिनेन विद्यापीठात इ.स. १७३७ मध्ये इतिहास विषयाला स्वतंत्र स्थान प्राप्त झाले.
- iii. अ. इतिहासाच्या शास्त्र विकासामध्ये, एका वैज्ञानिक शाखेचा इतिहास अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे.
ब. यांचे ध्येय व कार्य यांकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिले जाते.
क. तसेच फायदे व तोट्यांसह पर्यायी दृष्टीकोन असून हा चर्चेचा विषय आहे.
ड. तसेच वैज्ञानिक पद्धतीचा उपयोग करून सामाजिक व ऐतिहासिक वास्तवांचाही अभ्यास करता येणे शक्य आहे.

2

गतकाळात घडून गेलेल्या घटनांची क्रमशः संगती लावून त्यांचे आकलन करून घेणे या उद्दिष्टाने इतिहासाचे संशोधन, लेखन आणि अभ्यास केला जातो. ही एक अखंडितपणे चालणारी प्रक्रिया असते. वैज्ञानिक ज्ञानशाखांमध्ये उपलब्ध ज्ञानाची सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी प्रायोगिक पद्धती आणि प्रत्यक्ष निरीक्षण यांचा अवलंब केला जातो. या पद्धतीच्या आधारे विविध घटनांच्या संदर्भातील सार्वकालिक आणि सार्वत्रिक नियम मांडणे आणि ते नियम पुन्हा पुन्हा सिद्ध करता येणे शक्य असते. इतिहास संशोधनामध्ये प्रायोगिक पद्धती, प्रत्यक्ष निरीक्षण यांचा अवलंब करणे शक्य नसते कारण इतिहासातील घटना घडून गेलेल्या असतात, तेव्हा त्यांच्या निरीक्षणासाठी आपण तेथे नसतो व त्या घटनांची पुनरावृत्ती करता येत नाही. तसेच सार्वकालिक आणि सार्वत्रिक नियम मांडणे आणि ते नियम सिद्ध करता येणे शक्य नसते. सर्वप्रथम ऐतिहासिक दस्तऐवज लिहिण्यासाठी ज्या भाषेचा आणि लिपीचा वापर केला गेला असेल, त्यांचे वाचन करण्यासाठी आणि त्याचा अर्थ समजण्यासाठी ती भाषा आणि लिपी जाणणाऱ्या तज्ज्ञांची आवश्यकता असते. त्यानंतर अक्षरवटिका म्हणजे अक्षराचे वळण, लेखकाची भाषाशैली, वापरलेल्या कागदाच्या निर्मितीचा काळ आणि कागदाचा प्रकार, अधिकारदर्शक मुद्रा यांसारख्या विविध गोष्टींचे जाणकार संबंधित दस्तऐवज अस्सल आहे की नाही, हे ठरविण्यास मदत करू शकतात. त्यानंतर इतिहासतज्ज्ञ ऐतिहासिक संदर्भाच्या तौलनिक विश्लेषणाच्या आधारे दस्तऐवजातील माहितीच्या विश्वासार्हतेची पडताळणी करू शकतात.

- i. इतिहासाचे संशोधन लेखन, आणि अभ्यासाचे उद्दिष्ट्ये काय आहे?
- ii. वैज्ञानिक ज्ञानशाखांमध्ये उपलब्ध ज्ञानाची सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी कोणत्या पद्धतीचा अवलंब केला जातो?
- iii. इतिहासामध्ये तज्ज्ञांची आवश्यकता का असते?

Ans

- i. गतकाळात घडून गेलेल्या घटनांची क्रमशः संगती लावून त्यांचे आकलन करून घेणे या उद्दिष्टाने इतिहासाचे संशोधन, लेखन आणि अभ्यास केला जातो.
- ii. वैज्ञानिक ज्ञानशाखांमध्ये उपलब्ध ज्ञानाची सत्यता पडताळून पाहण्यासाठी प्रायोगिक पद्धती आणि प्रत्यक्ष निरीक्षण यांचा अवलंब केला जातो.
- iii. आपणांस सर्वप्रथम ऐतिहासिक दस्तऐवज लिहिण्यासाठी ज्या भाषेचा आणि लिपीचा वापर केला गेला असेल, त्यांचे वाचन करण्यासाठी आणि त्याचा अर्थ समजण्यासाठी ती भाषा आणि लिपी जाणणाऱ्या तज्ज्ञांची आवश्यकता असते. अक्षराचे वळण लेखकाची भाषाशैली, वापरलेल्या कागदाच्या निर्मितीचा काळ आणि कागदाचा प्रकार अधिकारदर्शक मुद्रा यांसारख्या विविध गोष्टींचे तज्ज्ञ दस्तऐवज अस्सल आहे की नाही ते ठरविण्यास मदत करतात.